

Tiltakozzunk! De csak jogszerűen?!

A politikai tiltakozások fogalomtípusai és formái^[1]

Az alábbi tanulmány folytatása a *Jog Állam Politika* című folyóirat előző számában megjelent Tiltakozzunk! De csak jogszerűen?! dolgozatnak, amely a politikai tiltakozásokat eltérő komplexitásban vizsgáló fontosabb társadalomtudományi iskolákat tekintette át. Jelen tanulmány a politikai tiltakozás szűkebb területével, a tiltakozások fogalmával foglalkozik. Áttekintem, hogyan értelmezik a tiltakozáskutatás klasszikusai a tiltakozást, külön vizsgálom a tiltakozási repertoár megjelenését. Megvizsgálom, hogy az európaiától eltérő fogalmi apparátussal dolgozó amerikai tiltakozáskutatók milyen módon közelítenek a témához, végül röviden bemutatom a tiltakozások szerveződésének transznacionális aspektusait. Célom annak jelzése, hogy egy látszólag egyszerű definícióhoz – politikai tiltakozás – milyen sokrétű, milyen cizellált fogalmi apparátus kapcsolódhat.

A TILTAKOZÁSKUTATÁS KLASSZIKUSAINAK FOGALMI MEGHATÁROZÁSA

A tiltakozások elemzésének kezdetei a hetvenes évekre nyúlnak vissza. A klasszikus szerzők (így Charles Tilly, Sidney Tarrow) nagy időintervallumot átfogó, hatalmas apparátust megmozgató kutatásaikban elsősorban erőszakos tiltakozásokat vizsgáltak. *Charles Tilly* nemzetközileg is az egyik legelismertebb és legtekintélyesebb szakértője a politikai tiltakozásnak. Első munkáiban az erőszakos, kollektív cselekmények feltárására összpontosított, mert a különböző források ezeket dokumentálták a legjobban. Munkatársaival társadalomtörténeti orientációjú műveiben Franciaországot vizsgálta 1830-1968 között. Azokra az erőszakos eseményekre fókuszáltak, amelyek során kollektív ráhatással személyeket támadtak, meg illetve tárgyakat rongáltak meg.

[1] Az alábbi tanulmány és annak folytatása Szabó Andrea: Politikai tiltakozások Magyarországon – 1993, 2003 című doktori értekezésének I. fejezetéből való.

„Az erőszakos tiltakozás kölcsönös és kollektív kényszer egy autonóm politikai rendszeren belül, amely megsemmisít vagy fizikailag megrongál tárgyakat, illetve embereket megsebesít.”^[2]

Kutatásai során Olaszországban, Németországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában a XIX. század utolsó harmadától a XX. század végéig különböző időszakokat vizsgálva – néhány évet vagy több évtizedet is magába foglaló időtartamon keresztül – a konfrontatív tiltakozó gyűlésekre koncentrált. Figyelemreméltó eredményre jut, amikor megállapítja, hogy a tetten érhető erőszak valójában a nyilvánosság előtt általában erőszak nélkül megjelenő pártok latens beavatkozásának a következménye. A konfrontatív tiltakozások közé sorolja a kollektív erőszak mellett az összejövetelet, a demonstrációt, a parádét, a gyűlést, a nagygyűlést, az ünnepséget, a sztrájkot és a szakszervezeti aktivizmust.^[3] Tilly új definíciója: „...tíz vagy annál több kormányon kívüli személy ugyanazon a helyen gyülekezik és konkrét követelésekkel áll elő, amelyeket ha realizálnának, érintenének bizonyos – a gyülekező tagokon kívül álló – személy(ek) vagy csoport(ok) érdekeit.”^[4] Definíciója tehát szűkítő értelmű. Munkássága első időszakában a 15 főnél majd később a 10 főnél kevesebb embert mozgósító demonstrációkat kizárja a tiltakozások köréből. Nem fordít figyelmet azokra az akciókra sem, amelyek nem végződnek közvetlen interakcióval.

A klasszikusok közé sorolható *Sidney Tarrow* amerikai politológus is, aki szintén történelmi távlatban kutatta a tiltakozások változásait, jelentőségét. Arra a következtetésre jutott, hogy a történelmi időszakok, azaz a reformokkal, válságokkal teli szakaszok sokszor összekapcsolódnak a társadalmi tiltakozásokkal.^[5] Azt feltételezte, hogy a tiltakozási ciklusokat a kollektív cselekvőkön kívül eső, strukturális problémák váltják ki. Megerősítette, hogy a tiltakozások felszínre kerülését a politikai rendszer nyitottsága segíti elő. Az 1966 és 1973 között Olaszországban lezajlott tiltakozásokat vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a kollektív cselekvők és a politikai rendszer között kölcsönhatás áll fenn. Tarrow tiltakozásnak nevezi azt „...a diszruptív kollektív cselekvést, amely a résztvevők közös céljainak érdekében intézményeket, eliteket, hatóságokat és egyéb csoportokat céloz meg. Más szavakkal, a tiltakozást nem a politikai cselekvés intézményesített formájától elkülönített kategóriának tekintem, hanem az ilyen kifejezés szélsőséges formájának, mely, mint a többi, a veszély, a

[2] Tilly, 1978, 248.

[3] Tilly, 1978, 276.

[4] Tilly, 1978 275276 .

[5] Ma már klasszikusnak tekintett munkája a *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975*, Oxford, Clarendon Press, 1989. Későbbi írásai közül lásd többek között: Tarrow, Sidney: *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.; Tarrow, Sidney: *Studying Contentious Politics: From Event-ful History to Cycles of Collective Action* In: Rucht, Dieter Koopmans, Ruud Neidhardt, Friedhelm (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.; McAdam, Doug Tarrow, Sidney Tilly, Charles: *Dynamics of Contention*. New York, Cambridge University Press, 2001.; Tarrow, Sidney della Porta, Donatella (eds.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC., 2005.

költség és az ösztönző kalkuláció eredménye.”^[6] A tiltakozásoknak öt fő összetevőjét különböztette meg:^[7]

1. *direkt* kollektív cselekvések, amelyek elutasítják az intézményi közvetítést;
2. *diszruptív* jellegűek, de nem céljuk az erőszak (a tiltakozók leginkább a fennálló gazdasági, politikai viszonyok és a mindennapi élet megszokásait kívánják megváltoztatni, nem pedig direkt erőszakot alkalmazni);
3. mindig *expresszív cselekvés*, azaz a tiltakozók követeléseiket szimbolikusan^[8] juttatják kifejezésre;
4. a tiltakozók *követelései* más csoportokkal vagy a politikai és a gazdasági elit igényeivel, érdekeivel ütköznek;
5. a nem konvencionális cselekvések *stratégiai* probléma- és célválasztással kapcsolódnak össze.^[9]

Az 1994-ben megjelent *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics* című munkájának újdonsága, hogy kommunikatív elemmel is kiegészíti, azaz interakciós alapra helyezi a kollektív tiltakozások meghatározását.^[10] A tiltakozások a nyelv és az egyéni viselkedésformák – öltözet, zene, hajviselet – segítségével is erősítik az elérni kívánt közös célt és a mozgalmat. Definíciójában szinonimaként használja a tiltakozást, valamint az ellenszegülést és az ellenszegülésre való felhívást. „A mozgalmak ... jobban definiálhatók úgy, mint a *közös célokkal és szolidaritással rendelkező személyek kollektív ellenszegülései, szüntelen interakcióban az elittel, az ellenséggel és a hatalommal szemben*. Ennek a definíciónak négy empirikus tulajdonsága van: a kollektív ellenszegülés, a közös cél, a szolidaritás és a szüntelen interakció.”^[11] Tarrow a tiltakozásokat két csoportra bontja, amelyeknek egy része az intézményesített csatornákon keresztül jelenik meg.

[6] Tarrow, 1989, 14.

[7] Lásd Tarrow, 1989, 14.

[8] A tiltakozás szimbolikus jellegét külön is hangsúlyozta, megállapítva, hogy a csoportok másokkal – így a hatóságokkal – szembeni ellentétének kifejező szimbóluma maga a tiltakozás.

[9] „A kollektív cselekvések stratégiai a demokratizálódó társadalmakban, Magyarország: 1989–1994” című, négy országra – Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Németország – kiterjedő összehasonlító vizsgálat (amelynek adatbázisát doktori értekezésemben felhasználom) a Tarrow- és a Rucht-féle definíció egyvelegét használja. Tiltakozó cselekménynek tekinti: „...azt a nyilvános, kollektív cselekvést, amelyet bizonyos sajátos követelések artikulálására hajtanak végre. Nem rutinizált, jogilag előírt magatartás, amelyet a társadalmi-politikai szervezetekben hajtanak végre, és formája tekintetében is különbözik az igények elfogadott, rutinizált megjelenítésétől. Bizonyos, alkotmányosan és jogilag szabályozott cselekvéseket, mint a sztrájk, gyűlés vagy a tüntetés, szintén tiltakozó cselekményeknek tekinthetünk radikális, »diszruptív« jellegű következtében. Az igényeket »artikulálják«, ha a szervezetlen avagy szervezetlen cselekvők intézményekhez, vállalatokhoz fordulnak, a következő módokon. ...Nyilvános az a cselekvés, amelyet legalább egy újsághír közöl. A kollektív cselekvés olyan cselekmény, amelyet legalább három személy hajt végre. Bizonyos extrém tiltakozási formák, mint pl. önégetés, éhségsztrájk vagy terrorcselekmények szintén »kollektív cselekvésként« definiálhatóak ritkaságuk és politikai jelentőségük

[10] Tarrow, 1994.

[11] Tarrow, 1994, 34 . (Kiemelés tőlem.)

A dacoló, ellenszegülésre felhívó tiltakozások akkor keletkeznek, amikor nincs megfelelő, bevett hozzáférési út az intézmények irányába, az anyagi forrásokhoz.

Amíg azonban Tilly a kollektív cselekvést a szövetségesekkel és a hatósággal való kölcsönhatás folyamataként értelmezi, addig Tarrow-nál a társadalmi mozgalom kollektív cselekvés formájában is megjelenik. Szerinte a legrégebbi kollektív cselekvés az erőszak, a következő a szervezett, nyilvános demonstráció, ami a legelterjedtebb konvencionális aktivitás napjainkban, míg a harmadik a direkt diszruptív cselekvés, amely a megállapodás és a küzdelem között helyezkedik el. A mozgalmak e három cselekvési típus különböző keverékét alkalmazzák.

Dieter Rucht a német tiltakozáskutatás úttörőjének számít. Thomas Ohlemacherrel 1992-ben megjelent közös tanulmányukban a politikai tiltakozást úgy határozzák meg, mint „...elkülönült, kollektív cselekvést, amely konfrontatív, diszruptív néha pedig erőszakos módszerekkel explicit célok elérésére törekszik”. Ez a fogalomhasználat az explicit célok tekintetében tér el Tarrow klasszikus megfogalmazásától. *A nyilvánosság számára is egyértelmű cél elérése Rucht és részben Tarrow nyomán, a kilencvenes évek óta vált a tiltakozás fogalmának hatodik alapkövévé.*^[12]

Rucht újabb munkáiban a kollektív, nyílt társadalmi, politikai tiltakozásokat két feltételhez köti. Egyrészt szükségesnek ítél egy konstrukciós szerkezetet, amely biztosítja a források, a szervezet, a stratégiai döntések és a mobilizáció meglétét, összhangját. Rucht hangsúlyozza, hogy a másik feltétel a társadalmi befogadásnak való megfelelés. A tiltakozók ugyanis hatásokat akarnak kiváltani a társadalomban: „A problémának fajsúlyosnak, a kritikának indokoltnak, a bepanaszoltnak felelősnek, a megoldásnak reálisnak kell lennie, a tiltakozók tehát nemcsak azt szeretnék, ha meghallgatnák őket, hanem egyetértést is szeretnének kiváltani.”^[13] Nem elegendő tehát csak a problémák felvetése, hanem konstruktív megoldásokat is ki kell nyilvánítani. Rucht ebben találja meg a társadalmi, politikai tiltakozások kettős jelentését. „Aki tiltakozik, valami *ellen* cselekszik. A tiltakozás több nyelv jelentése alapján ellentmondás, a visszautasítás kifejezése. Aki tiltakozik, egyszersmind valamiért cselekszik is.”^[14] *A tiltakozás tehát nem merül ki az elhárításban, hanem világosan utal a jobb helyzet lehetőségére is.* Rucht kommunikációs szempontból is explicit meghatározását adja a tiltakozásnak. *Kétoldalú kommunikációs folyamatot határoz meg, amelynek egyik része a tiltakozók csoportján belül zajlik belső egyeztetés formájában, a másik része pedig a tiltakozó csoport és társadalmi környezet között megy végbe.* Olyan nyilvános kommunikációs cserefolyamatot alakít ki, amely interakciókat indít el a tiltakozók és a külvilág között. Ez nemcsak a konkrét akció során valósul meg, hanem már az előkészítő szakaszban is elkezdődik az információszerzés, a hatóságok, a média értesítése, a szimpatizánsok megnyerése és a szükséges

[12] Rucht Ohlemacher, 1992, 7677 .

[13] Rucht, 2001, 9

[14] Rucht, 2001, 9.

anyagi erőforrás előteremtése. Mindezekből következik, hogy téves az a szemlélet, amely szerint a tiltakozás csak bilaterális ügy, és célja kimerül a valamivel szembeni ellenvélemény kifejezésre juttatásában.

Figyelembe véve a különböző fogalomtípusokat, a politikai tiltakozások alatt azokat a kollektív cselekvéseket értem – tiltakozási formától függetlenül –, amelyek valamilyen explicit célok elérése érdekében nyilvánosságra kerülnek, és a politikai keretfeltételekben akarnak változtatásokat elérni kompetitív szituációban.

TILTAKOZÁSI REPERTOÁR

Charles Tilly 1978-ban^[15] alkalmazta először a tiltakozási repertoár fogalmát, amely a későbbiekben a tiltakozások egyik legáltalánosabban elfogadott fokmérőjévé vált. Tilly szerint a kollektív cselekvések repertoárja meglepően korlátozott annak ellenére, hogy a társadalomnak számtalan erőforrás áll rendelkezésre jogai kifejezésére. Tarrow elfogadja Tilly definícióját, amikor a repertoár fogalma alatt a kollektív cselekvések egy adott időszak alatt kialakult változatait érti.^[16] Nem húz merev határvonalat a konvencionális és a nem konvencionális kollektív cselekvések közé, ugyanis empirikusan kimutatja, hogy ugyanazok az individuumok részt vesznek mindkét akcióformában. A nem konvencionális tiltakozásokat tovább bontja konfrontatív és erőszakos cselekvéstípusokra. Az olasz tiltakozási gyakorlat vizsgálata nyomán állapítja meg, hogy a tiltakozási ciklusokat diszruptív és konvencionális kollektív cselekvések egyaránt alkotják (5. táblázat). Kimutatja, hogy a demonstrációk diszruptív cselekvésként indultak, de a demokratizálódással folyamatosan intézményesültek. A demokratikus államokban úgy fogják fel a demonstrációt, mint normális és bevett gyakorlatot, amely rendőri védelmet is kaphat. A demonstráció vált a civil társadalom modern, nem választásos akarattnyilvánításának legáltalánosabb formájává. *A tiltakozó mozgalmak, illetve környezetük közötti versengés kihat a tiltakozási forma megválasztására.* Az olasz ipari konfliktusok elemzése során Tarrow arra a következtetésre jutott, hogy a tiltakozásoknál megnyilvánuló diszruptió ott volt a legnagyobb mértékű, ahol a szakszervezetek között a legkielemeztebb verseny folyt a munkások támogatásáért.^[17] Még nagyobb a bomlasztó tevékenység, ha a verseny nemcsak a szakszervezetek, hanem a szakszervezetek és külső csoportok között is folyik. Néhány évvel később Ruud Koopmans bővíti és finomítja Tarrow repertoár fogalmát, különösen a konvencionális cselekvéseket, valamint az erőszakos tiltakozásokat illetően.^[18]

[15] Tilly, 1978, 151.

[16] Tarrow, 1989, 1516.

[17] Tarrow, 1989.

[18] Koopmans, 1998.

Tarrow és Koopmans alapján a konvencionális és nem konvencionális tiltakozások formái a következőképpen csoportosíthatók:

1. táblázat
A tiltakozási repertoár

konvencionális			nem konvencionális			
hagyományos	direkt - demokratikus	meggyőző jellegű	konfrontatív		erőszakos	
			legális	illegális	„könnyű”	„nehéz”
jogi útra terelés	népi kezdeményezés	demonstráció (felvonulás, gyűlés, tüntetés)	ülősztrájk	illegális demonstráció	lopás	tulajdon rongálása
levél politikusnak	referendum kezdeményezés	petíciók	félpályás útlezárás	blokád	emberek megfenyegetése	merénylet
röpirat	-	munkahelyen belüli gyűlés	expreszszív, szimbolikus cselekvések, pl. éhségsztrájk, leláncolás	titkos információk publikálása	-	szabotázs
sztrájk	-	-	bojkott	-	-	politikai gyilkosság

• Forrás: Tarrow és Koopmans alapján Szabó Andrea.

AZ AMERIKAI TILTAKOZÁSKUTATÁS ÚJ IRÁNYAI

Az Amerikai Egyesült Államok társadalomtudósai sokat merítettek a társadalmi tiltakozások, mozgalmak vizsgálatához az új társadalmimozgalom-elmélet interpretációjából. A Habermas, Offe és mások munkáit tanulmányozó amerikai szociológusok kételkedtek a mozgalmak új jellegében, ami érthető is, hiszen az USA-ban a mozgalmak elsősorban kulturális alapon és értékek mentén szerveződnek. Azt is meg kell jegyezni, hogy az európai diákmozgalmakba több mint az Amerikában tanuló nyugat-európai fiatalok hozták át. Mindezek mellett a nyugat-európai új társadalmi mozgalom-elmélet korlátozott mértékben, a marxi tradíciók figyelmen kívül hagyásával, de hatott az amerikai szociológiára, méghozzá annak konceptuális és analitikus szemléletmódja alapján. Így a kultúrára

mint a cselekvés arénájára és a kulturális változásra mint a mozgalmi erőfeszítések következményeire terelődött az amerikai mozgalom- és tiltakozáskutató szociológusok figyelme.^[19] Szintén a nyugat-európai hatás következménye a kollektív identitás elméletének átvétele, amely a Mancur Olsont követő racionális cselekvésemélet mindaddig domináns hatását szorította ki a társadalmi mozgalom szervezeteit kutató társadalomtudósok szemléletmódjából. *Az új keletű irányzat a társadalmi mozgalmak tagjainak toborzását, megtartását, mozgósítását és motiválását kezdte el vizsgálni a szimbólum-, a nyelv-, a diskurzus- és az identitáshasználat szempontjából, amihez a szimbolikus interakcionalizmus nyújtott kiinduló keretet.* Az amerikai mozgalomkutatók szellemi előfutárainak a német fenomenológiai szociológia – elsősorban az 1940-es évektől Alfred Schütz –, valamint az ebből táplálkozó szimbolikus interakcionalizmus elmélete – Erving Goffman, Harold Garfinkel – tekinthető.^[20]

Az így kifejlődő tiltakozáskutatás legelterjedtebb irányzata a *framing*^[21] módszer alkalmazza, amely a fentiek alapján a mozgalom aktivisták általi szimbolikus megjelenésére, a sérelmek kifejezésére, a konszenzus kiharcolására és az ezeket kifejező, kialakító formák, megoldások kutatására helyezi a hangsúlyt. A framing elméletet a társadalmi mozgalmak kutatására először David Snow és Robert Benford alkalmazta a nyolcvanas évek végén. Szerintük a keret (frame) olyan „...értelmezési séma, amely leegyszerűsíti és összesűriti a »kinti« világot azáltal, hogy az egyén jelen- vagy múltbeli környezetéből szelektíven hangsúlyoz és kódol bizonyos tárgyakat, helyzeteket, eseményeket, tapasztalatokat és cselekedetsorozatokat.”^[22] McAdam, McCarthy és Zald 1996-ban finomítja a fogalmat, beemelve az egyén tudatos, stratégiai erőfeszítését a világkép alakítására.^[23] Donatella della Porta a tiltakozások és a rendőrség kapcsolatát vizsgálta framingek segítségével. Az utóbbi években az Egyesült Államokban elsősorban Rhys H. Williams alkalmazza teoretikus alapon a framing elemzést.

Snow és Benford szerint a framing során a társadalmi mozgalmak a problémákra irányítják a figyelmet, megjelölik a hibát okozó személyt vagy tárgyat, és alternatívát vázolnak fel, valamint az ezt segítő feladatok sorát.^[24] Így ennek megfelelően a mozgalom elitje és aktivistái, valamint a kulturális befogadók, a tagság, a semlegesek, a hívek viszonyrendszere, a követelések kialakítása, a motivációk befolyásoló képessége képezi a framing elemzés tárgyát. A framing három szakaszra osztható. (1.) A diagnosztikai keretezés során a probléma okozóit és indítékait tárják fel. (2.) A prognosztikai framing alatt a mozgalmak a helyreállítás tervét készítik el. (3.) A motivációs keretezés pedig kialakítja a logikai indokoknak megfelelő nyelvezetet.

[19] Erről részletesen lásd Williams, 2004.

[20] A fenomenológiáról lásd: Hernádi, 1984.

[21] A framing elméletéről és gyakorlati használatáról lásd: Páll, 1999; Wisler – Tackenberg, 1999; Magyar, 1999.

[22] Snow – Benford, 1992, 137.

[23] McAdam – McCarthy – Zald, 1996, 6.

[24] Lásd: Hunt – Benford – Snow, 1994.

A politikai keretfeltételek elemzése helyett összességében Snow-ék a framing vizsgálatát javasolják, mert az objektív struktúrákkal szemben – pontosabban azt kiegészítve – fontosabbnak ítélik a kollektív szereplők objektív struktúra érzékelését. „A kollektív cselekedetek egyes láncolatai nem azért mennek végbe vagy fulladnak kudarcba, mert az objektív feltételek lehetővé teszik vagy éppen megakadályozzák azokat, hanem inkább azért, mert a mozgalmi szereplők úgy érzékelik, hogy az objektív feltételek lehetővé teszik vagy akadályozzák azokat.”^[25] Más amerikai szociológusok a framing mellett a szemiotika és a narratív analízis felé fordultak.

Összességében az Amerikai Egyesült Államokban a társadalmi mozgalmak kutatásának két iskolája alakult ki a '90-es évek közepére. Az egyik a mozgalomcentrikus megközelítés, amely a belső *mozgalomkultúrát*, a normákat, hiteket, szimbólumokat, identitásokat veszi górcső alá, amelyek alakítják a szolidaritást, a motivációt és a kollektív cselekvést. A framing tehát e tekintetben a kollektív cselekvés elindítására és fenntartására tett erőfeszítések *belső dinamikáját* akarja feltárni. Az objektumokon belül az elemek kapcsolati struktúrájának feltárása a cél, amelynek fő eszköze a nyelvészeti alapokra építő elemzés. Ugyanazokat a kérdéseket teszik fel, mint akár a hagyományos társadalmi mozgalmak kutatói, csak ezeket kulturális jelenségként kezelik. A *kulturális alapokon nyugvó mozgalomcentrikus megközelítés nagy hasonlóságot mutat a tiltakozáskutatásnak a mobilizációs potenciálra fókuszáló irányzatával*.

A másik iskola pedig a *kulturális tér részének* tekinti a mozgalmat, azaz a mozgalmak kialakulását, ciklikusságát és sikerességét a kulturális körülmények tükrében elemzi. Ez az irányzat a *kulturális keretfeltétel-rendszerben* (cultural opportunity structure, COS) helyezi el a mozgalmakat, hasonlóan, ahogy az új társadalmi mozgalmak esetében az európai irányzat képviselői a *politikai keretfeltétel-rendszer* (political opportunity structure, POS) esetében tették.^[26] A belső mozgalomkultúráról a hangsúly a társadalmilag és kulturálisan rendelkezésre álló szimbólumokra, opciókra helyeződik át. A repertoár (a rendelkezésre álló tudás, kellékek, formák) fogalma fejezi ki a választási lehetőségek kombinációját a kulturális kontextus tekintetében. Ez a repertoár fogalom mintegy felújítása, kulturális alapokra helyezése a fentebb elemezett, Charles Tilly által 1978-ban^[27] megfogalmazott klasszikus tiltakozási repertoár fogalomnak.

A statikus, strukturális modellektől a *dinamikus mechanizmusok* és az egymással összefüggő folyamatok elemzésére való átállást szorgalmazza az ezredfordulón McAdam, Tarrow és Tilly (érdekes, hogy szemléletünkben a XX. század utolsó harmadában még a strukturális megközelítés dominált).^[28] Korábban, a tiltakozáskutatás meghatározó személyiségei makroszinten azt tapasztalták, hogy a kollektív tiltakozások ciklikusan törnek fel. A ciklikusság

[25] Hunt – Benford – Snow, 1994. 204.

[26] Részletesebben lásd: McAdam – McCarthy – Zald, 1996.; és Benford – Snow, 2000, 611–639.

[27] Tilly, 1978.

[28] Lásd: McAdam – Tarrow – Tilly, 2001.

mögött meghúzódó mozgatóerők feltárása inspirálta váltásukat, hogy a statikus, strukturális megközelítéstől eltávolodva dinamikus modellt alakítsanak ki. Ennek az eszköze a framing, amit 2005-ben tovább pontosít Sidney Tarrow és Donatella della Porta. Korábbi felfogásukhoz képest újdonság, hogy ugyan elfogadják a strukturális feltételek szükségességét a tiltakozások ciklikusságának megértéséhez, de ugyanakkor ezt már nem tartják elégségesnek. A '80-as, '90-es évek társadalmi mozgalmi nagyrészt intézményesültek, és ennek hatására az elmúlt években új típusú, laza szervezeti formákat felvevő csoportok jelennek meg, amelyek az egyetemes igazság elve mentén hatolnak be a nyilvánosságba: „...nem annak tekintjük a forrásokat és lehetőségeket »amik«, hanem annak, amiknek tűnnek, és ahogyan azt az aktivisták megalkotják. A specifikus kollektív cselekvési szerepeket fel kell, hogy váltsák a teljes epizódokat felépítő folyamatok, a szereplők és az általuk felvetett kérdéskörök.”^[29]

A TILTAKOZÁSOK SZERVEZŐDÉSÉNEK TRANSZNACIONÁLIS ASPEKTUSAI

A II. világháborút követően elkezdődött politikai, gazdasági és kulturális változások átalakították a nemzetállamok és a nemzetközi gazdasági, politikai szervezetek, valamint a transznacionális vállalatok viszonyát. A hatalom súlypontja elmozdult az országon belüli és a nemzetközi szintéren egyaránt. A meghatározó politikai és gazdasági hatalommal bíró országokban csökken a törvényhozás kontrollja a végrehajtó hatalom felett, erősödik a bürokrácia és az érdekképviseletek befolyása. A '60-as évektől fokozatosan feloldódnak a pártok osztályköttőségei, sőt a pártok jellege is megváltozik: előtérbe kerül a néppárt, a választási párt és a kartellpárt típus. A nemzetközi viszonyokban megerősödnek a szupranacionális és a regionális gazdasági, politikai szervezetek. Így jut meghatározó szerephez a Világbank, a Világkereskedelmi Szervezet és az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulás.

Ennek megfelelően átalakul az emberi jogokért, a környezetvédelemért, a gazdasági elnyomás ellen, a békéért folytatott civil küzdelem, hiszen ezek is kialakították transznacionális szerveződéseiket és ennek kapcsán sajátos tiltakozási formákat vettek fel. Noha a nemzetállamok politikai szerepe továbbra is erős, mégis az tapasztalható, hogy a transznacionális gazdasági szerveződések irányába megnyilvánuló kontroll funkció lehetőségei csökkentek. „Sokan abban látják a változást, hogy a *hatalom tengelye* most már *nem a politika, hanem a piac*, melyben a neoliberais gazdaságpolitika a multinacionális vállalatok hatalmát növeli, és ezzel egy időben csökken a nemzetállamok azon lehetősége, hogy kontrollálni tudják e folyamatot.”^[30]

[29] della Porta - Tarrow, 2005. 13. (kiemelés tőlem)

[30] della Porta – Tarrow 2005. 2. (kiemelés tőlem)

A globalizáció kettős jelentéssel bír, és ezen jelentésduál pontosítása rendkívül fontos a globális tiltakozás fogalmának kifejtése szempontjából.^[31] Vannak olyan tiltakozások, amelyek felvetéseiket, akcióformáikat tekintve nemzetközi jellegűek, de nem globalizáció-ellenesek. Ezek inkább egy-egy probléma transznacionálissá, globálissá tételére koncentrálnak. Míg más tiltakozások a politika, a gazdaság és a kultúra globalizációjából eredő problémákkal szemben nyilvánulnak meg, és ezen esetekben fontos a globalizációellenesség hangsúlyozása.^[32] Charles Chatfield használja egyébként először a nemzetközi társadalmi mozgalmi szervezet (TSMO) kifejezést az olyan laza, nem hivatalos szerveződések hálózatára, amelyek valamilyen közös érdekből nemzetek feletti szinten szerveződnek.^[33] Legkorábban a környezetvédelmi társadalmi mozgalmak alakulnak nemzetközivé. A környezetvédelemnek globális elvként való elfogadása segítette a kapcsolatháló kialakulását, és egyúttal a nemzetállamok felelősségének a felvetését is. A környezetvédelem esetében a szervezési és tiltakozási potenciál hierarchikusan épül fel, a nemzetközitől halad a nemzeti szerveződések felé. A nemzetközi társadalmi mozgalmi szervezetek 17 százaléka környezetvédelmi problémákra összepontosított 2000-ben, és ennél csak a globális emberi jogi kérdésekkel foglalkozó TSMO-k csoportja nagyobb, ez utóbbi 26 százalékot tett ki.^[34]

Donatella della Porta és Sidney Tarrow az e témában készült kutatásokat áttekintve a társadalmi mozgalmak transznacionálissá válásának három módját, a diffúziót, a domesztifikációt és az externalizációt különbözteti meg.

1. A *diffúzió* azt a folyamatot jelöli, amikor a mozgalmi célok, eszmék, gyakorlatok, akcióformák egyik országokból a másikba kerülnek valamilyen módon. Az egyes konfliktuspotenciálok, illetve akcióformák egyik országból a másikba adoptálással vagy adaptálással kerülhetnek át. Tarrowék klasszikus példája az ülösstrájk terjedése, amely az amerikai polgárjogi mozgalmak akcióformája volt, és később került a nyugat-európai diákmozgalmak tiltakozási repertoárjába. Az országok közötti diffúziós folyamatok, valamint a tiltakozások egyes szereplői igénylik és egyben elő is segítik a transznacionális hálózatok kialakulását, ez azonban nem jelenti automatikusan azt, hogy ezek automatikusan globalizáció-ellenesek lennének problémafelvetésük tekintetében.

Tarrow és McAdam szerint a tiltakozás jelentős része lokálisan kezdődik, majd országok közöttivé növekszik. Rámutatnak, hogy a tiltakozás terjedése nem kapott akkora figyelmet, mint a mozgalommá szerveződés. A tiltakozások terjedését a tradicionális diffúziós elmélet szerint az újítások, illetve az új kulturális elvek mentén kialakult kölcsönhatások segítették elő. A lokális tiltakozások ciklust teremtő hatása két úton nyilvánulhat meg, bár elő-

[31] Lásd: Tarrow – McAdam, 2005.

[32] Pianta, 2004.

[33] Chatfield, 1997.

[34] Johnson – McCarthy, 2005, 75.

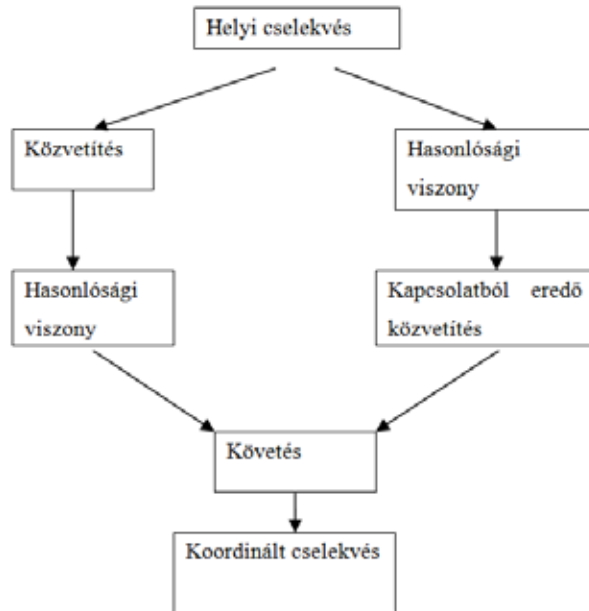
fordulhat e két változat együtt is. A kapcsolatból eredő (a) és a közvetítés nyomán kialakuló (b) tiltakozás a „léptékváltás” két különböző módját reprezentálja. A „léptékváltás” a lokális tiltakozás ciklusteremtő képességét jelenti: „A lokális közös cselekvés akkor eredményezi a tiltakozás kiszélesedését, amikor a kiinduló akció elér egy távolabbi csoportot, amelyik kellőképpen hasonlóknak ítéli magát a kiinduló elégedetlenkedőkhöz (*hasonlósági viszony*), hasonló akcióba kezd (*követés*), és így a két helyszín teljesen koordinált cselekvését eredményezi.”^[35] Az alábbi, 3. ábrán a „követés” kiemelt jelentősége látható. Az erős azonosulás sem garantálja a cselekvést, mert bizonyos csoportokat a félelem vagy egyéb okok távol tartanak az akciótól. A követést, a kutatók öntörvényűnek és véletlenszerűnek tartják, amit meg kell különböztetni a „közvetítéstől” és a hasonlósági viszonytól.

Sidney Tarrow és Doug McAdam a tiltakozás terjedésének három útját különbözteti meg: a kapcsolaton kívüli terjedés (non-relational diffusion) során az információ átadása nem személyhez kötött, hanem tömegkommunikációs eszközökön keresztül valósul meg. A kapcsolatból eredő terjedés (relational diffusion) során az átadó és az átvevő között különböző csatornán keresztül interakció alakul ki. A harmadik forma a közvetítés (brokerage), amelyben személyek, illetve csoportok olyan társadalmi területeket kötnek össze, amelyek addig nem tartottak kapcsolatot egymással.^[36] A fent említett ülősztrájk esetében például az „ügynöki munkát”, azaz a közvetítést azok a német diákok végezték, akik a hatvanas években, az Amerikai Egyesült Államokban tanultak, majd hazatérve a diákmozgalmak élére álltak.

[35] Tarrow – McAdam, 2005, 127. (kiemelés tőlem).

[36] Használják még a hasonlósági viszony kifejezést, amely úgy jön létre, hogy a különböző helyszíneken lévő szereplők hasonlóknak ítélik a maguk cselekvését a másokéhoz, és ez igazolja a közös cselekvést. A lényeg, hogy befolyásolásra tett kísérlet nélkül igyekeznek magukat azonosítani más territóriumban lévő, hozzájuk hasonló tiltakozókkal, így segítve elő politikáik terjedését.

1. ábra
A helyi és a koordinált, globalizált cselekvés kapcsolata

• Forrás: Tarrow - McAdam, 2005, 6.1 ábra 128. old.

2. A *domesztifikáció* során a tiltakozások olyan konfliktusokat jeleznek egy-egy országban, amelyeknek az adott országon kívüli eredete van, és célpontjai általában nemzetközi intézmények. Sok esetben a nemzeti kormányok olyan intézkedései ellen irányulnak, amelynek eredete szupranacionális, és a nemzeti kormány csak végrehajtói funkciót tölt be (pl. az Európai Unió döntései elleni tiltakozások a nemzetállamon belül bontakoznak ki).

3. Előfordulhat olyan eset is, ez az *externalizáció*, amikor szupranacionális intézmények, vállalatok, mozgalmak avatkoznak be országon belüli konfliktusok megoldásába, illetve maguk generálnak ilyen konfliktusokat. A folyamat kétirányú: van, amikor a nemzeti szinten gyenge tiltakozáspotenciállal rendelkezők, például az Európai Unió Bírósága vagy a Parlamentje előtt jelennek meg, azaz szupranacionális tiltakozásokat generálnak.

A másik irány a *transznacionális kollektív cselekvésben nyilvánul meg, amikor is az aktivisták hálózatai koordinált nemzetközi tiltakozási kampányt alakítanak ki. A nemzeti mozgalmak a nemzetközi szinten kapcsolatba lépnek a hozzájuk hasonlókkal, és egymást arra ösztönzik, hogy az egyes nemzeti szinten megjelenő problémának globalizált jelleget adjanak.* Hétköznapi értelemben ezt nevezzük globalizált tiltakozásnak.

A transznacionálissá váló mozgalmakkal és tiltakozásokkal kapcsolatban megállapítható, hogy azok ideái, akcióformái és stratégiái is átalakulnak. Kibővül például az igazságosság elve, és az egyetemes igazságosságként jelenik meg (global justice). A kollektív cselekvés pedig, ahogy azt fentebb jeleztem, transznacionális kollektív cselekvéssé (transnational collective action) formálódik a nemzetközi természetű konfliktusok alakítására. *A transznacionális kollektív cselekvés az új társadalmi mozgalmakhoz képest is változatosságot, újdonságot mutat.* A szubjektivitás hangsúlyozásával hozzájárul ahhoz, hogy az válik politikaiává, ami személyes. A politikamentes életstílus megváltozik, és így válik természetessé bizonyos politikai kérdésekben való megnyilvánulás. A globális szintéren megjelenő kollektív aktorok bizalmatlanságukat fejezik ki általában a politikai intézményekkel szemben, és a nyilvánosság egy autonóm terét próbálják kialakítani (elsősorban a 2000-es évekre globálissá terebélyesedő internet révén), amely nemcsak a politikai pártoktól, hanem – ahogy azt Habermas a nyolcvanas években vizionálta – még a tömegkommunikáció kommersz logikájától is független.

Sidney Tarrow és Doug McAdam megjegyzi azonban, hogy *a globális szintéren való küzdelem egyáltalán nem jelenti a lokális és a nemzeti mozgalmak, illetve azok tiltakozásainak megszűnését.*^[37] Három tényezővel magyarázzák, hogy a helyi mozgalmak és a globális mozgalmak, illetve azok tiltakozásai között szoros a kapcsolat. Úgy vélik, hogy az internalizált viták egy részét – helytelenül – globálisként kezelik csak azért, mert nemzetközi, külföldi a célpont. Ráadásul a nemzetközi szintéren megjelenő aktivisták „nem gyökértelen kozmopoliták”, hanem helyi társadalmi érdekcsoportokból szerveződnek, és az akció elmúltával oda is térnek vissza. A nemzetközi szintéren lezajló viták pedig nem helyettesíthetik a lokális konfliktusok feloldását.

IRODALOMJEGYZÉK

- Benford, Robert D. – Snow, David A. (2000): Framing Process and Social Movements: An Overview and Assessment, *Annual Review of Sociology*, 26. sz.
- Chatfield, Charles (1997): „Intergovernmental and Nongovernmental Associations to 1945” In: Smith, Jackie – Chatfield, Charles – Pangucco, Ron (eds.): *Transnational Social Movements and Global Politics: Solidarity beyond the State*, Syracuse, Syracuse University Press
- della Porta, Donatella – Tarrow, Sidney (2005): Transnational Processes and Social Activism: An Introduction, In: della Porta, Donatella – Tarrow, Sidney (ed.): *Transnational Protest & Global Activism*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC
- Ekiert, Grzegorz Tarrow – McAdam, 2005 Kubik, Jan (1996): Strategies of Collective Protest in Democratizing Societies, In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok*. 2. 165–187.

[37] Tarrow – McAdam, 2005.

- Hernádi Miklós (szerk.) (1984): *A fenomenológia a társadalomtudományban*, Budapest, Gondolat Kiadó
- Hunt, Scott A. – Benford, Robert D. – Snow, David A. (1994): *Identity Fields: Framing Processes and the Social Construction of Movement Identities*, In: Larana, Enrique Johnston, Hank – Gusfield, Joseph R.: *New Social Movements From Ideology to Identity*, Philadelphia, Temple University Press
- Johnson, Erik – McCarthy, John D. (2005): *The Sequencing of Transnational and National Social Movements Mobilization: The Organizational Mobilization of the Global and U.S. Environmental Movements*, In: Tarrow, Sidney – della Porta, Donatella (ed.): *Transnational Protest & Global Activism*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC
- Koopmans, Ruud (1998): *The Use of Protest Event Data in Comparative Research: Cross-National Comparability, Sampling Methods and Robustness*, In: Rucht, Dieter Koopmans, Ruud – Neidhardt, Friedhelm (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest*, Berlin, Sigma
- Magyar Gábor: *Pártprogramok és parlamenti viták a közrendről*, In: Wisler, Dominique Szabó Máté (szerk.) (1999): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia*, Budapest, Villányi úti könyvek 17.
- McAdam, Doug – McCarthy, John D. – Zald, Mayer N. (eds.) (1996): *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, New York, Cambridge University Press
- McAdam, Doug – Tarrow, Sidney – Tilly, Charles (2001): *Dynamics of Contention*, New York, Cambridge University Press
- Páll Kinga Ágnes: „Mit ír az újság a tüntetésről, ha nincsen erőszak? A »framing« eljárásai”, In: Wisler, Dominique – Szabó Máté (szerk.) (1999): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia*, Budapest, Villányi úti könyvek 17.
- Pianta, Mario (2004): *A globális civil társadalom párhuzamos csúcstalálkozója*: In: Anheier, Helmuth – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (szerk.): *Globális civil társadalom I.* Budapest, Typotex
- Rucht, Dieter – Ohlemacher, Thomas (1992): *Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives*, In: Diani, Mario – Eyerman, Ron (eds.): *Studying Collective Action*, London, SAGE Publication
- Rucht, Dieter (2001): *Protest und Protestereignisanalyse: Einleitende Bemerkungen*, In: Rucht, Dieter (Hg.): *Protest in der Bundesrepublik. Strukturen und Entwicklungen*, Frankfurt, Campus Verlag
- Snow, David A. – Benford, Robert D. (1992): *Master Frames and Cycles of Protest*, In: Morris, Aldon D. – McClurg Mueller, Carol (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven, Yale University Press
- Tarrow, Sidney – McAdam, Doug (2005): *Scale Shift in Transnational Contention*, In: Tarrow, Sidney – della Porta, Donatella (ed.): *Transnational Protest & Global Activism*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC.
- Tarrow, Sidney – della Porta, Donatella (eds.) (2005): *Transnational Protest & Global Activism*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC.
- Tarrow, Sidney (1989): *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975*, Oxford, Clarendon Press
- Tarrow, Sidney (1994): *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge, Cambridge University Press
- Tarrow, Sidney (1998): *Studying Contentious Politics: From Event-ful History to Cycles of Collective Action*, In: Rucht, Dieter – Koopmans, Ruud – Neidhardt, Friedhelm (eds.):

Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest, Berlin, Sigma

- Tilly, Charles (1978): *From Mobilization to Revolution*, New York, Random House
- Williams, Rhys H. (2004): The cultural Contexts of Collective Action: Constraints, Opportunities, and the Symbolic Life of Social Movemenets, In: Snow, David A. – Soule, Sarah A. – Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford, Blackwell Publishing Ltd.
- Wisler, Dominique – Tackenberg, Marco: Svájc: a német és a francia modell ütközése In: Wisler, Dominique – Szabó Máté (szerk.) (1999): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia*, Budapest, Villányi úti könyvek 17.

